

взаємозв'язку джерел формування духовного потенціалу соціокультурної сфери особистості, серед яких найістотнішими є саморозвиток, засоби масової інформації та спілкування.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2005. – 804 с.
2. Антоненко М. Гуманізм педагогічних нововведень В. О. Сухомлинського / М. Антоненко // Початкова школа. – 1997. – № 9.
3. Барабаш В. П. Народна дидактика у системі В. О. Сухомлинського / Барабаш В. П., Бамбуркін О. П. // Початкова школа. – 1994. – № 9–10.
4. Губерський Л. Культура, ідеологія, особистість. Методолого-світоглядний аналіз / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. – К., 2002. – 577 с.
5. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.
6. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття / авт. кол. : В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, С. Довгий та ін. – К. : Навч. книга, 2003. – Кн. 3: Модернізація освіти. – 2003. – 943 с.
7. Смотрицький Є. Освіта і ринок / Є. Смотрицький // Відкритий урок. – 2009. – №5.
8. Соціологія : посіб. для студ. вищих навч. закл. / за ред. В. Г. Поросяненка. – К. : Видавничий центр „Академія”, 1999. – 384 с..

Анотація

А.В.Новосёлов

Социально-культурная среда и развитие личности

Статья посвящена анализу социально-культурной среды как важного фактора в формировании и развитии личности на современном этапе в связи с исторической и социально-культурной моделью развития страны.

Ключевые слова: *социо культурная среда, социо-культурный подход.*

Summary

O.V.Novosiolov

Socio-Cultural Environment and Personal Development

The article analyzes the socio-cultural environment as an important factor in the formation and personality development on the modern stage with regard to the historical and socio-cultural pattern of country's development.

Key words: *socio-cultural approach, socio-cultural environmen.*

Дата надходження статті:

„1” вересня 2011 р.

УДК 371.4.025.7

К.Ф.НОР,

*кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Миколаїв)*

Прийоми розумового розвитку учнів початкових класів у дидактичній системі

В.О.Сухомлинського

У статті розкриваються основні погляди В.О.Сухомлинського на прийоми розвитку розумових сил і здібностей молодших школярів. Показана специфіка розумового розвитку дітей у Павлівській школі.

Ключові слова: *прийоми навчання, дидактична система В.О.Сухомлинського, розумовий розвиток, учні початкових класів.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Сучасні умови діяльності школи висувають підвищені вимоги до організації розумової праці школярів. Тому можна з впевненістю сказати, що проблема формування мислячої особистості є потребою суспільства, самого життя, практики навчання і виховання.

Видатні педагоги-класики Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, І. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинський, психологи Ж. Піаже, Л. С.Виготський ставили завдання розвитку в процесі навчання, і в першу чергу, мислення.

Сьогодні, відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, особливе значення мають ідеї В. О. Сухомлинського про сутність і рушійні сили розвитку дитини, про шляхи і засоби взаємозв'язку навчання і розвитку. У спадщині видатного педагога проблема розумового розвитку постає як категорія педагогіки, психології, філософії.

Формулювання цілей статті... **Мета статті:** висвітлити прийоми розумового розвитку молодших школярів у дидактичній системі В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу... Розумова праця дітей відрізняється від розумової праці дорослої людини. Для дитини кінцева мета оволодіння знаннями не може бути головним стимулом його розумових зусиль, як у дорослого. Джерело бажання вчитися – в самому характері дитячої розумової праці, в емоційному забарвленні думки, в інтелектуальних переживаннях. Якщо це джерело зникне, ніякими прийомами не заставиш дитину сидіти за книгою.

Ідеалом В. О. Сухомлинського була творчо мисляча людина, яка глибоко відчуває красоту навколишнього світу, творець матеріальних і духовних цінностей, мудрий мислитель і дослідник, патріот, гуманіст і умілець. Він був переконаний, що майстерність вчителя виявляється в умінні вчити дітей мислити. „Повноцінне навчання, тобто навчання, яке розвиває розумові сили і здібності, було б немислимим, якби не спеціальна спрямованість, скерованість навчання – розвивати розум, виховувати розумну людину навіть за умови відносної незалежності розумового розвитку, творчих сил розуму від обсягу знань” – писав В. О. Сухомлинський [1, с. 97].

Особливо багато уваги В. О. Сухомлинський приділяв розумовому вихованню малят, дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Він добре розумів, що основні здібності дитини закладаються, розвиваються і формуються до 5 – 7 років, тому передусім треба розвивати мислення і мову. „Розумове виховання, – пише В.О. Сухомлинський, завжди було і буде однією з головних ланок навчально-виховного процесу” [3, с. 445].

Розумове виховання, за переконанням В. О. Сухомлинського, досить складний педагогічний процес. Його не можна звести лише до теоретичного засвоєння понять, нагромадження знань. Це було б просто навчання, а не розумове виховання. Розумове виховання охоплює всі сторони життєдіяльності дитини, це: засвоєння знань, які нагромадило людство за всю історію свого існування; розвиток здібностей до пізнавальної діяльності і творчого мислення; формування наукового світогляду; включення дитини у чуттєво-практичну діяльність до перетворення світу і пристосування його до потреб і інтересів людини. Останнє має особливе значення у розумовому вихованні учнів. В. О. Сухомлинський підкреслював, що „...осмислювання понять – лише один бік розумового розвитку дітей. Дитина повинна думати, працюючи руками, і працювати руками, думаючи” [2, с. 213].

Мислення учня розвивається тоді, коли в нього з'являється потреба відповісти на питання, і викликати її – найважча справа і найбільш вірний показник педагогічної майстерності.

Безглуздо прагнути на занятті до того, щоб розумове напруження тримало учня весь урок. Є вчителі, які вважають своїм досягненням те, що їм вдається створювати на уроці „умови постійного розумового напруження” дітей. Частіше за все це досягається зовнішніми факторами, які відіграють роль узди, яка утримує увагу дитини: часті нагадування (слухай уважно), різким переходом від одного виду праці до іншого, перевіркою знань відразу ж після пояснення (точніше загрозою поставити двійку, якщо учень не слухає того, що вчитель розповідає), завданням відразу ж після пояснення будь-якого теоретичного матеріалу виконати практичну роботу...

Василь Олександрович вказував на те, щоб поступово привчати учнів до подолання труднощів в інтелектуальній праці, виховувати самодисципліну розумової праці. Важливо, стверджує Сухомлинський, створити в школі загальні умови цілеспрямованої праці, постійної розумової діяльності без стомлювання, без ривків, поспіху і натуги духовних сил. Треба, щоб дитина трудилася не для отримання оцінки, а щоб нею керувало інтелектуальне почуття радості пізнання.

Ця радість пов'язана з відкриттям явищ навколишнього світу і несумісна з втискуванням у голови дітей готових істин, узагальнень і висновків, які далекі від практичного життя дитини, перетворюють її в запам'ятаючий пристрій. „Підміна думки пам'яттю, яскравого сприйняття, спостереження за сутністю явищ заучуванням – великий порок, який отупляє дитину, відбиває зрештою бажання вчитися” [2, с.132]. Треба вчити дітей мислити.

В. О. Сухомлинський розкриває засоби розумового розвитку дітей, одним з яких є природа. „Красота природи, – говорить В. О. Сухомлинський, – загострює сприйняття, пробуджує творчу думку, наповнює слово індивідуальними переживаннями” [2, с.61-62]. Але не природа сама по собі, а виникаючи в процесі спостережень питання, розкриття причинно-наслідкових зв'язків і взаємозалежностей є джерелом розвитку мислення, уяви і мови дітей: „Я намагався до того, щоб здивування перед тайнами природи, переживання радості пізнання служили як би поштовхом, який пробуджує і активізує дітей” [2, с.128]. Кожна „подорож» у світ природи – це урок розвитку дитячого мислення. „Треба розвивати мислення дітей, зміцнювати розумові сили дитини серед природи з безмежним багатством явищ, з невичерпною красою. Тут, у природі, вічне джерело дитячого мислення” [2, с.76].

Триста сторінок „Книги природи”, про які іде мова у книзі „Серце віддаю дітям”, – це триста захоплюючих уроків розвитку дитячої думки. Процес пізнання починається із живого споглядання, з чуттєвого сприйняття, з чуттєвого пізнання. Це є суттєва, необхідна передумова до

розвитку абстрактного мислення. На основі живих і образних уявлень, які виникають у процесі спостережень за природою, учні встановлюють причини, наслідки явищ, порівнюють ознаки і якості, намагаються відповісти на питання, що виникають. Так, вивчаючи тему „Живе і неживе”, вони шляхом безпосередніх спостережень, сумісними зусиллями за допомогою вчителя встановлюють ознаки живого і його відмінність від неживого. В них народжується безліч питань. Поступово, розкриваючи одну за іншою сторінки „Книги природи”, діти вчать користуватися такими поняттями, як „подібність” і „відмінність”, „причина” і „наслідок” і т.д. А це означає, що іде процес розвитку абстрактного мислення, теоретичного пізнання складних явищ природи, пізнання світу. Розвивається спостереження, росте жадоба знань, а разом з нею бажання трудитися. „Світ, що оточує дитину, – це передусім світ природи з безмежним багатством явищ з невичерпною красою. Тут, у природі, вічне джерело дитячого розуму” -, писав великий педагог [2, с. 76]. Він підкреслював: „Дуже важливо, щоб мислення учнів ґрунтувалося на дослідженні, пошуках, щоб усвідомленню наукової істини передувало нагромадження, аналіз, зіставлення і порівняння фактів. Спостерігаючи явища і картини природи, дитина оволодіває формами й процесами мислення, збагачується поняттями, кожне з яких сповнюється реальним змістом причинно-наслідкових зв'язків, помічених гострим зором допитливого спостерігача” [3, с.496].

В. О. Сухомлинський підкреслював, що дуже важливо, щоб засвоєння перших наукових істин відбувалося не за підручником, який часто гасить чуттєві враження, засушує уяву і фантазію, притупляє емоції, не завжди запалює іскорку мислення, а з джерел природи, що найвірніше сприяє розвитку особистості [2, с.76]. Проте, В. О. Сухомлинський нагадував, що „дивитися – ще не означає бачити. Уміння бачити, уміння помічати те, що, на перший погляд, не відрізняється чимось особливим – це, образно кажучи, повітря, на якому тримаються крила думки, першоджерело розуму, думки, мислення – у навколишньому світі; у тих явищах, які людина бачить, пізнає, які викликають у неї інтерес” [6, с.178]. „Я намагався, – пише педагог, – щоб в усі роки дитинства навколишній світ, природа постійно жили свідомість учнів яскравими образами, картинами, сприйняттями та уявленнями, щоб закони мислення діти усвідомлювали як струнку будову, архітектура якої підказана ще більш струнким від твором – природою” [2, с.128].

В. О. Сухомлинський завжди підкреслював, що думка дитини невіддільна від її почуттів і переживань, що емоційна насиченість процесу навчання, сприйняття навколишнього світу – важлива умова розумового розвитку дітей, творчого мислення. Дитяче мислення і пам'ять живляться якими образами, картинами, уявленнями. Такою ярою емоційною насиченістю відрізняються казкові образи, тому слухання і створення казок – найсильніший засіб розвитку мислення і мови дітей. Казкові образи допомагають їм відчувати красу рідної землі.

В. О. Сухомлинський виняткову роль відводив впливу на розвиток мислення дітей казок, які розкривають малюкам на доступному рівні філософію життя, сутність загальнолюдських цінностей.

Будучи філософськи освіченою людиною, Василь Олександрович добре розумів, що дитина у своєму індивідуальному розвитку проходить хоч і в скороченому вигляді, усі основні історичні етапи розвитку людства. Він підкреслював, що мислення дитини подібні до мислення первісної людини, у якої переважаючим було міфологічне, ілюзорно-фантастичне відображення дійсності. Дитяче мислення теж фантастично-ілюзорне, яке конкретно проявляється в казково-образному відображенні світу. Тому розумна добра казка дитину вчить, виховує, поступово вводить її у світ складних людських відносин [1].

Василь Олександрович використовував казку як засіб розвитку мислення і мови дитини. Він пише: „Казка, гра фантазія – животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Багаторічний досвід переконує, що естетичні, моральні та інтелектуальні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думки, який пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення. Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом висловлення думок і почуттів – живою реальністю мислення. Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчить мислити словами. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови” [2, с.176–177]. І далі: „Мої вихованці не оволоділи б навичками абстрактного мислення, якби в їхньому духовному житті казка не стала цілим періодом” (там саме).

Важливим засобом формування розумових якостей, вказує В. О. Сухомлинський, є праця. Він пише: „Праця – могутнє джерело розумового розвитку. Спілкуючись активно з природою, людина не просто набуває знання, а здобуває їх; напруження фізичних сил зливається з напруженням сил розумових. Ніде думка не набуває такої яскравої форми пошуку, ніде немає такої глибокої потреби в думанні, як у праці...” [4, с.561]. Інтерес до праці пробуджує в дітях дух дослідження,

допитливості, цікавості, намагання знайти у процесі праці відповідь на хвилюючі питання, відкрити будь-яку нову задачу.

Повноцінний розумовий розвиток В. О. Сухомлинський не мислить без дитячої гри, яка розкриває перед дитиною навколишній світ і творчі здібності його особистості. Пізнавальна частина „уроку мислення” серед природи обов’язково чергувалася з грою. Їх метою було ознайомлення дітей з навколишнім світом, з різними явищами природи. Як відомо, в молодшому шкільному віці переважає образне мислення. В. О. Сухомлинський закликав батьків і вчителів молодших класів „вводити дітей в обстановку, де яскраві образи і причинно-наслідкові зв’язки між явищами, де діти захоплюються, переживають почуття подиву перед красою і водночас мислять, аналізують” [3, с.521]. Педагог широко використовував елементи гри і під час навчання грамоти.

Великого значення для розумового розвитку В. О. Сухомлинський надавав розвитку у дітей мови. Адже мова і мислення нерозривно взаємопов’язані. Рідна мова органічно поєднується з почуттями, емоціями, характером, звичаями, традиціями, душею народу, що знаходить свій вираз у поезії, прозі, легендах, казках, пісенній творчості тощо.

Важливим засобом активізації думки, за переконанням В. О. Сухомлинського, є самостійна робота учнів. Розумові сили розвиваються, коли учень зустрічає труднощі і самостійно їх долає. Доцільно залишати щось недоговорене, щоб дитині хотілося повернутися до того, що вона знала. Після пояснення необхідно дати час осмислити матеріал, подумати, зосередитися. Осмислення може виражатися і різних формах роботи: читанні, складанні плану, виконання схем, малюнків.

Процес активної розумової праці, пов’язаний з аналізом, дослідженням, порівнянням, продовжується під час виконання домашніх завдань, якщо вони поєднують у себе читання книги із спостереженням і працею. Основним видом праці під час виконання домашніх завдань, за Сухомлинським, має бути не заучування, а читання, розмірковування, аналіз фактів, тобто творча праця дітей.

Для здоров’я та інтелектуального розвитку молодших школярів, на думку В.О.Сухомлинського, необхідна різноманітність видів розумової праці, чергування праці і відпочинку. Одним із засобів такого чергування він вважав малювання. Його діти малювали казку, задачу, малювали все, на що звернули увагу, що їх зацікавило.

Із завданням розвитку мислення В. О. Сухомлинський тісно пов’язує інтерес до навчання. Кінцева мета оволодіння знаннями для дитини, вважає Василь Олександрович, не може бути головним стимулом розумових зусиль, як для дорослої людини. Для неї джерело бажання вчитися – сама розумова праця, інтелектуальні переживання, емоційні забарвлення думки. Чим більше учень оволодіває навичками розумової праці, тим більше зростає в нього інтерес до навчання, а невміння трудитись породжує небажання вчитися, лінощі: „Навчання може стати для дітей цікавою, захоплюючою справою, якщо воно осяяне ярким світом думки, почуттів, творчості, краси, гри” [4, с. 131]. Успішність навчального процесу залежить від самого учня, від його бажання працювати, активності процесу пізнання на уроці. Учень має стати активним учасником процесу пізнання, формувати власні знання. В. О. Сухомлинський підкреслював, що виняткову роль відіграє вміння вчителя скерувати хід думки учнів так, щоб вони активно, зосереджено прагнули побачити невидиме у звичайному. Він зауважував, що активність має проявлятися найперше в активності розуму, в усвідомленні учнями основних причинно-наслідкових зв’язків навчального матеріалу.

О. Я. Савченко, творчо переосмислюючи спадщину видатного педагога, стверджує, що, чим молодші учні, тим більше значення для формування позитивного ставлення до навчання мають стимули опосередкованого впливу, які діють сильніше і триваліше. На її думку, найсуттєвішим для забезпечення такого впливу є стимулююче педагогічне спілкування, використання дидактичних ігор, інсценізація, взаємне навчання дітей із різними навчальними можливостями, створення ситуації програмованого успіху, різні засоби педагогічної підтримки.

Дуже важливо, щоб учень досяг успіху у розумовій праці, в учінні. Успіх породжує інтерес. Інтерес веде до успіху. Вчителю необхідно берегти вогник дитячої допитливості, цікавості, жадоби знань. А єдине джерело, яке питає цей вогник, – радість успіху у праці. Якщо дитина не бачить успіхів у своїй праці, вона втрачає віру у свої сили. Вогник жадоби знань гасне. Учень звикається з думкою, що ні до чого не здібний, загублює почуття власної гідності. Радість праці, успіху у навчанні – головний стимул.

Успіх розумового виховання багато в чому залежить від методів навчання, творчого застосування, їх відповідності завданням розумового розвитку школярів, що у свою чергу визначає відповідну структуру уроку. Від різноманітності методів навчання залежить розвивальне значення процесу навчання: оволодіння системою наукових знань, формування пізнавальних та практичних умінь, підготовка до практичної діяльності. Різноманітність методів навчання диктується також врахуванням психологічних особливостей учнів та рівнем їхнього розвитку.

Тому в молодших класах здебільшого використовуються наочні методи навчання. Готуючись до уроку, як відзначав В. О. Сухомлинський, педагог завжди продумує, як відбиватимуться повідомлені ним знання на розумовому розвитку його учнів. Залежно від цього вчитель вибирає й методи навчання.

Розумовий розвиток, вважав В. О. Сухомлинський, був би неможливий без спеціальної його спрямованості та розвитку розумових сил і здібностей дітей. Видатний педагог рекомендував учителям навчати учня вмінню аналізувати свої думки, а також вивчати мисленеву діяльність учня, щоб правильно керувати нею. Важливо враховувати, що розвиток мислення школярів здійснюється поступово, від наочно-дійового в дошкільному віці до образно-мовленнєвого в молодшому та до понятійного, теоретичного в середньому та старшому віці.

Отже, весь процес навчання, усі види діяльності учнів Василь Олександрович пов'язує з розвитком їх розумових здібностей, перш за все творчого мислення. Головна умова успіху в цій праці – навчання із захопленням, постійна турбота вчителя про те, щоб кожний учень досягав успіху, відчував впевненість у своїх силах. Важливим завданням школи він вважає дати дитині радість праці, радість успіху у навчанні.

А для того треба, щоб учень глибоко осмислював весь хід навчального процесу, добре розумів сенс і значення кожного виду своєї навчальної діяльності, був активним суб'єктом процесу навчання, вчився б охоче і легко, без будь-якого примушення, в умовах доброзичливості, поваги, довіри і співчуття з боку вчителя.

Ці думки В. О. Сухомлинського знаходять все більший відгук серед вчителів Миколаївщини. Перетворення навчання в інтересний, захоплюючий процес пізнання дитиною навколишнього світу – це, напевно, одна із головних умов розв'язання складних завдань, які стоять сьогодні перед українською школою і учителем, і одна з кардинальних проблем сучасної дидактики і методик.

Список використаних джерел та літератури:

1. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатні українські педагоги : підруч. / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова та ін. ; під заг. ред. А. М. Бойко – К. : Професіонал, 2004. – С. 542– 571.
2. Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К., 1976. – Т. 1. – 654 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К., 1977. – Т. 3. – 670 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К., 1976. – Т. 4. – 640 с.
5. Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К., 1977. – Т. 5. – 639 с.
6. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К., 1978.

Анотація

Е.Ф.Нор

Приёмы умственного развития учеников начальных классов в дидактической системе

В.А.Сухомлинского

В статье раскрываются основные взгляды В.А.Сухомлинского на приемы развития умственных сил и способностей младших школьников. Показана специфика умственного развития детей в Павлышской школе.

Ключевые слова: приемы обучения, дидактическая система В.А.Сухомлинского, умственное развитие, ученики начальных классов.

Summary

K.F.Nor

The Techniques of Primary School Pupils' Intellectual Development in V.O.Sukhomlyns'kyi Didactic System

The article deals with V.O.Sukhomlyns'kyi main views of intellectual development and primary school pupils' abilities. The peculiarity of children's intellectual development in Pavlyhsk school is shown.

Key words: didactic strategies, V.O.Sukhomlyns'kyi didactic system, intellectual development, primary school pupils.

Дата надходження статті:

„29” серпня 2011 р.